

వైదిక సంస్కృతి

Vedic Culture

ఉచిత నోట్స్ PDF · 3 నోట్స్ · 25 Oct 2026

Medha AI ఉచిత స్టడీ మెటీరియల్. మీ పరీక్షకు నోట్స్, ప్రాక్టీస్, మాక్ టెస్టులు, పాత పేపర్ల కోసం **app.medhaai.in** లో ఉచితంగా మొదలుపెట్టండి.

1. నాలుగు వేదాలు: సంహితలు, శాఖలు, బ్రాహ్మణాలు, ఋత్విక్కులు
2. ఉపనిషత్తులు, ఉపవేదాలు, వేదాంగాలు, 14 విద్యలు
3. యజ్ఞాలు, ఆశ్రమాలు, పురుషార్థాలు, సంస్కారాలు

medhaai.in

Notes · Practice · Mock tests · Previous papers

Start free at
app.medhaai.in

1 నాలుగు వేదాలు: సంహితలు, శాఖలు, బ్రాహ్మణాలు, ఋత్విక్కులు

వేదాలు శ్రుతి ("విన్నది"): ఋక్, యజుస్, సామ, అథర్వ అనే నాలుగు సంకలనాలు; ప్రతి దానికి శాఖలు (పాఠాంతరాలు), సంహిత, బ్రాహ్మణం, ఆరణ్యకం, ఉపనిషత్తు అనే నాలుగు పొరలు ఉన్నాయి; యజ్ఞంలో ఒక్కో వేదానికి ఒక్కో ఋత్విక్కు ఉంటాడు: హోత, అధ్వర్యుడు, ఉద్గాత, బ్రహ్మ.

ముఖ్య వాస్తవాలు

- **వేదం** అనే పదం **విద్** అనే సంస్కృత ధాతువు నుంచి వచ్చింది; విద్ అంటే "తెలుసుకోవడం": వేదం అంటే జ్ఞానమే.
- **వేదాలు = శ్రుతి (విన్నది): గురు-శిష్య పరంపరలో** వినడం, కంఠస్థం చేయడం ద్వారా మాత్రమే అందాయి. ఇతిహాసం, పురాణాలు, ధర్మశాస్త్రాలు **స్మృతి** (గుర్తుంచుకున్నది).
- వేదాలు **అపారుషేయం** (ఏ వ్యక్తి రచించనివి). ఋషులు **మంత్రద్రష్టలు**: వారు మంత్రాలను "దర్శించారు", రాయలేదు.
- **త్రయ = ఋక్, యజుస్, సామ** వేదాలు; ఈ మూడూ యజ్ఞానికి ఉపయోగపడతాయి కాబట్టి ఒక సమూహం. **అథర్వవేదాన్ని** చాలా కాలం త్రయంలో చేర్చలేదు.
- **వైదిక కాలాలు: తొలివేద (ఋగ్వేద) కాలం క్రీ.పూ. 1500-1000**, దీనికి ఆధారం **ఋగ్వేదం** ఒక్కటే; **మలివేద కాలం క్రీ.పూ. 1000-600**, ఈ కాలంలో సామ, యజుర్, అథర్వ వేదాలు, బ్రాహ్మణాలు, ఆరణ్యకాలు, ఉపనిషత్తులు రూపొందాయి.
- **వ్యాసుడు** (కృష్ణ ద్వైపాయనుడు) **వేదాన్ని నాలుగుగా విభజించడం (వ్యాస)** వల్ల ఆ పేరు పొందాడు. ఆయన తల్లిదండ్రులు: **పరాశరుడు, సత్యవతి**.
- **వ్యాసుని నలుగురు శిష్యులు: పైలుడు** (ఋగ్వేదం), **వైశంపాయనుడు** (యజుర్వేదం), **జైమిని** (సామవేదం), **సుమంతుడు** (అథర్వవేదం); ఇతిహాస-పురాణాలు **రోమహర్షణుడు** (సూతుడు) పొందాడు.
- **నాలుగు పొరలు, క్రమంలో: సంహిత** (మంత్రాల సంకలనం) → **బ్రాహ్మణం** (యజ్ఞ విధులపై గద్యం) → **ఆరణ్యకం** (అరణ్య గ్రంథాలు) → **ఉపనిషత్తు** (తత్వశాస్త్రం).
- **రెండు కాండలు:** సంహిత + బ్రాహ్మణం = **కర్మకాండ** (కర్మలు); ఆరణ్యకం + ఉపనిషత్తు = **జ్ఞానకాండ** (జ్ఞానం). ఉపనిషత్తులనే **వేదాంతం** అని కూడా అంటారు.
- **నాలుగు వేదాలు ఒక్క చూపులో:**

వేదం	ప్రధాన విషయం	ఋత్విక్కు (పురోహితుడు)	వ్యాసుని శిష్యుడు
ఋగ్వేదం	దేవతలను స్తుతించే సూక్తాలు	హోత	పైలుడు
యజుర్వేదం	యజ్ఞాలు నిర్వహించే సూత్రాలు (యజుస్సులు)	అధ్వర్యుడు	వైశంపాయనుడు
సామవేదం	సంగీతానికి కూర్చిన ఋగ్వేద మంత్రాలు	ఉద్గాత	జైమిని
అథర్వవేదం	వైద్యం, మంత్రతంత్రాలు, దైనందిన జీవితం	బ్రహ్మ	సుమంతుడు

- **వేదం → శాఖలు → బ్రాహ్మణం → ఆరణ్యకం, ఉపనిషత్తులు:**

వేదం	ప్రధాన శాఖలు	బ్రాహ్మణం(లు)	ఆరణ్యకం; ప్రధాన ఉపనిషత్తులు
ఋగ్వేదం	శాకల, బాష్కల	ఐతరేయ, కౌషీతకి	ఐతరేయ, కౌషీతకి; ఐతరేయ
శుక్ల యజుర్వేదం	మాధ్యందిన, కాణ్వ	శతపథ	బృహదారణ్యకం; ఈశ, బృహదారణ్యకం

వేదం	ప్రధాన శాఖలు	బ్రాహ్మణం(లు)	ఆరణ్యకం; ప్రధాన ఉపనిషత్తులు
కృష్ణ యజుర్వేదం	తైత్తిరీయ, మైత్రాయణి, కారక	తైత్తిరీయ	తైత్తిరీయ; కఠ, తైత్తిరీయ
సామవేదం	కౌఠుమ, రాణాయనీయ, జైమినీయ	తాండ్య, జైమినీయ, ఛాందోగ్య	తలవకార; కేన, ఛాందోగ్య
అథర్వవేదం	శౌనక, పైప్పలాద	గోపథ (ఇదొక్కటే)	లేదు; ప్రశ్న, ముండక, మాండూక్య

- **శాఖలు (సంప్రదాయ సంఖ్య, పతంజలి):** ఋగ్వేదం **21**, యజుర్వేదం **101**, సామవేదం **1,000**, అథర్వవేదం **9**.
- **కాణ్వశాఖ, మాధ్యందిన శాఖ శుక్ల యజుర్వేదానికి** (వాజసనేయి సంహిత) చెందినవి. **తైత్తిరీయ శాఖ కృష్ణ యజుర్వేదానిది**; అందుకే కృష్ణ యజుర్వేదాన్ని **తైత్తిరీయ సంహిత** అని కూడా అంటారు.
- **ఋగ్వేదం: 10 మండలాలు, 1,028 సూక్తాలు** (11 వాలఖిల్య సూక్తాలతో కలిపి), సుమారు 10,550 మంత్రాలు. దీని మంత్రాలు **ఋక్కులు** (ఋక్ = స్తుతి, స్తోత్రం). ఇది **ఇండో-యూరోపియన్ భాషల్లో మొదటి సాహిత్యం**.
- **9వ మండలం = పవమాన మండలం** (అన్నీ పవమాన సోమునికే; పవమాన = "తనను తాను శుద్ధి చేసుకునేది"). **వాలఖిల్య సూక్తాలు 8వ మండలంలో, పురుష సూక్తం 10వ మండలంలో** ఉన్నాయి.
- **గాయత్రీ మంత్రం: 24 అక్షరాలు** (8 అక్షరాల 3 పాదాలు), ఋగ్వేదం **3వ మండలం** (3.62.10), **ద్రష్ట విశ్వామిత్రుడు**, ఉద్దేశించినది **సవిత్ర** (సూర్యుడు); ఇది **జ్ఞానం** (ప్రజ్ఞ, వికసించిన బుద్ధి) కోసం ప్రార్థన.
- **అథర్వవేదానికి ఇతర పేర్లు: బ్రహ్మవేదం** (బ్రహ్మజ్ఞాన విషయాలు ఉన్నందున), **అథర్వాంగిరస వేదం** (అథర్వుడు, అంగిరసుడు అనే ఋషుల పేరిట).

వివరణ

ప్రతి వేదంలో ప్రధానంగా ఏముంది (2026లో "అవగాహన" ప్రశ్నలుగా అడిగారు).

- **ఋగ్వేదం:** అగ్ని, ఇంద్రుడు, వరుణుడు, సోముడు, అశ్విని దేవతలు, ఉషస్సు మొదలైన దేవతలకు స్తుతి, ప్రార్థన సూక్తాలు (ఋక్కులు). ఇది అత్యంత ప్రాచీనమైనది; సామవేద మంత్రాలు చాలావరకు దీని నుంచే. దీని మొదటి సూక్తం **అగ్నిని** పురోహితునిగా స్తుతిస్తుంది.
- **యజుర్వేదం:** యజుస్ అంటే యజ్ఞంలో ప్రతి క్రియ విధిని, పద్ధతిని చెప్పే మంత్రం; ఇవి ఎక్కువగా **గద్య** రూపంలో ఉంటాయి. యజ్ఞవేదిక నిర్మాణం నుంచి హవిస్సుల సమర్పణ వరకు ఇది పురోహితుని కార్య కరదీపిక; రాజసూయ, అశ్వమేధం వంటి పెద్ద యాగాల పెరుగుదలను కూడా చూపుతుంది.
- **సామవేదం:** సామ అంటే **గానం**. దీని సామాలు ఋగ్వేద మంత్రాలే (ఎక్కువగా 8, 9 మండలాల నుంచి), **సోమయాగంలో** నిర్దిష్ట స్వరాలతో పాడేందుకు కూర్చినవి. **భారతీయ శాస్త్రీయ సంగీతానికి మూలం** ఇదేనని భావిస్తారు; గీతలో (10.22) శ్రీకృష్ణుడు "వేదాల్లో నేను సామవేదాన్ని" అంటాడు.
- **అథర్వవేదం:** **వైద్యం, మూలికలు**; దీర్ఘాయుష్షు, రక్షణ, ఇంటిలో సామరస్యం, వ్యవసాయం, రాజ్యాధికారం కోసం మంత్రాలు; భూత, ప్రేత, పిశాచాలకు వ్యతిరేకంగా మంత్రాలు, **వశీకరణం, అభిచార క్రియలు**; **ఆర్యేతర తెగల** ఆచారాలు; **పృథ్వీ (భూమి) సూక్తం** వంటి తాత్విక సూక్తాలు. ఇది వేదాన్ని పురోహితుల యజ్ఞం నుంచి సామాన్యుని దైనందిన జీవితం వరకు విస్తరించింది.

ఋగ్వేద కాలపు ప్రపంచం.

- **సప్తసింధు** ("ఏడు నదుల భూమి"), సుమారుగా నేటి **పంజాబ్, సింధ్**, ఋగ్వేద ఆర్యుల మొదటి నివాసం: సింధు నది, దాని ఐదు పంజాబ్ ఉపనదులు, సరస్వతి.
- సమాజం పశుపోషణ, తెగల ఆధారితం (భరత, పూరు, యదు, తుర్వస; **భరత తెగ** ప్రముఖమైనది). ఆవులే సంపద. **దేవాలయాలు, విగ్రహారాధన లేవు**: సూక్తాలు, అగ్నిలో ఆహుతుల ద్వారానే ఆరాధన.

దేవత	పాత్ర	గమనిక
ఇంద్రుడు	ఉరుము, వర్షం, యుద్ధం	ఎక్కువ సూక్తాలు (సుమారు 250)
అగ్ని	అగ్ని; ఆహుతులను దేవతలకు చేరుస్తాడు	"దేవతల పురోహితుడు"; సుమారు 200 సూక్తాలు
వరుణుడు	విశ్వ, నైతిక క్రమమైన ఋతం రక్షకుడు	
సోముడు	పవిత్ర పానీయం, దాని దేవత	9వ మండలం మొత్తం
ఉషస్సు	ఉదయ దేవత	
అదితి	దేవతల తల్లి	
అశ్వినీ దేవతలు	దేవ వైద్యులు	అశ్వినీ సూక్తం : చికిత్సలు, శస్త్రచికిత్స

- **పురుష సూక్తం (10.90):** **విరాట్ పురుషుని** యజ్ఞం నుంచి విశ్వం, నాలుగు వర్ణాలు పుట్టాయి: బ్రాహ్మణుడు ఆయన **ముఖం**, రాజన్యుడు (క్షత్రియుడు) **బాహువులు**, వైశ్యుడు **తోడలు**, శూద్రుడు **పాదాల** నుంచి పుట్టాడు.
- **మలివేద కాల మార్పులు:** ఇనుము, గంగా మైదానంలో స్థిర వ్యవసాయం, రాజ్యాలు (జనపదాలు), కఠినమైన వంశపారంపర్య వర్ణ వ్యవస్థ, **గోత్రం**; ఇంద్రుడు, అగ్ని ప్రాముఖ్యం తగ్గి ప్రజాపతి, విష్ణువు, రుద్రుడు ముందుకు వచ్చారు; ఖరీదైన రాజ యాగాలు పెరిగాయి.

ఋగ్వేదం వివరంగా.

- **విభాగాలు:** మండలం → అనువాకం → సూక్తం → ఋక్కు (ఇంకా ప్రాచీనమైన అష్టకం → అధ్యాయం → వర్గం పద్ధతి కూడా ఉంది: 8 అష్టకాలు, 64 అధ్యాయాలు). "ఋగ్వేదాన్ని పది ____ గా విభజించారు" అనే ప్రశ్నకు సమాధానం **మండలాలు**.
- **కుటుంబ మండలాలు (2-7 మండలాలు):** ఋగ్వేదంలో అత్యంత ప్రాచీన భాగం; ఒక్కొక్కటి ఒక ఋషి కుటుంబానికి చెందినది:

మండలం	ఋషి కుటుంబం	గమనిక
2	గృత్సమదుడు	
3	విశ్వమిత్రుడు	గాయత్రీ మంత్రం
4	వామదేవుడు	
5	అత్రి	
6	భరద్వాజుడు	
7	వశిష్ఠుడు	

- **8వ మండలం:** కణ్వ, అంగీరస కుటుంబాలు; ఇందులో **వాలఖిల్య** సూక్తాలు (8.49 నుంచి 8.59) ఉన్నాయి.
- **9వ మండలం:** **పవమాన మండలం**; వడపోతలో ప్రవహిస్తూ శుద్ధి అవుతున్న సోమునికే అన్ని సూక్తాలూ.
- **1, 10 మండలాలు** తర్వాతి కాలపు భాగాలు. 10వ మండలంలో **పురుష సూక్తం** (10.90), **నాసదీయ సూక్తం** (10.129, సృష్టి), **హిరణ్యగర్భ సూక్తం** (10.121), వివాహ సూక్తం (10.85) ఉన్నాయి.
- **మిగిలి ఉన్న శాఖలు:** పూర్తిగా లభిస్తున్నది **శాకల శాఖ** ఒక్కటి (ముద్రిత పాఠం); **బాష్కల** పాఠం ఎక్కువగా పేరుతోనే తెలుసు, చాలావరకు లుప్తమైంది.

యజుర్వేదం: శుక్ల, కృష్ణ.

- **శుక్ల (తెల్ల) యజుర్వేదం:** మంత్రాలు, వాటి వివరణ వేరువేరుగా ఉంటాయి; వివరణ **శతపథ బ్రాహ్మణంలో** ఉంటుంది. సంహిత = **వాజసనేయి సంహిత** (40 అధ్యాయాలు); దీనిని **యాజ్ఞవల్క్యుడు** సూర్యుని నుంచి పొందాడు. శాఖలు

మాధ్యమం, కాణ్య. ఇందులో వాజపేయం, పురుషమేధం, అశ్వమేధం వంటి యాగాల ప్రస్తావన ఉంది. ఈశావాస్యోపనిషత్తు దీని 40వ అధ్యాయం; **బృహదారణ్యకం** శతపథాన్ని ముగిస్తుంది.

- **కృష్ణ (నల్ల) యజుర్వేదం:** మంత్రాలు, గద్య వివరణ కలిసిపోయి ఉంటాయి; అందుకే "నల్ల". సంహితలు: **తైత్తిరీయ** (అత్యంత ప్రసిద్ధమైనది; అందుకే కృష్ణ యజుర్వేదాన్ని తైత్తిరీయ సంహిత అంటారు), **మైత్రాయణి, కాఠక,** కపిష్ఠల. బ్రాహ్మణం = **తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణం**; ఆరణ్యకం = తైత్తిరీయ ఆరణ్యకం.
- **తైత్తిరీయ అనే పేరు వెనుక కథ:** గురువు వైశంపాయనునితో గొడవపడిన యాజ్ఞవల్క్యుడు తాను నేర్చుకున్న యజుస్సును తిరిగి ఇచ్చేశాడు (కక్కేశాడు); మిగతా శిష్యులు తిత్తిరి పక్షుల (**తిత్తిరి**) రూపం ధరించి దానిని గ్రహించారు. తర్వాత యాజ్ఞవల్క్యుడు సూర్యుని ప్రార్థించి శుక్ల యజుస్సును పొందాడు.
- యజుర్వేద శాఖల సంఖ్య ఎక్కువగా అడుగుతారు: **101**.

సామవేదం.

- రెండు భాగాలు: **పూర్వార్చికం, ఉత్తరార్చికం**; కౌఠుమ పాఠంలో సుమారు 1,875 మంత్రాలు, వాటిలో సుమారు 75 మాత్రమే ఋగ్వేదంలో లేనివి.
- గాన గ్రంథాలు (గానాలు): గ్రామగేయ, అరణ్యగేయ, ఊహ, ఊహ్య.
- మిగిలి ఉన్న శాఖలు: **కౌఠుమ, రాణాయనీయ, జైమినీయ** (తలవకార).
- సామవేద ఋత్విక్కు **ఉద్గాత**; సోమయాగంలో సరైన సమయానికి సామాలను గానం చేస్తాడు.

అథర్వవేదం.

- **20 కాండలు**, సుమారు 730 సూక్తాలు, సుమారు 6,000 మంత్రాలు.
- శాఖలు: **శౌనక** (ముద్రిత పాఠం), **పైష్పలాద**.
- బ్రాహ్మణం: **గోపథ** ఒక్కటే. ఉపనిషత్తులు: **ముండక, మాండూక్య, ప్రశ్న**. దీనికి ఆరణ్యకం లేదు.

బ్రాహ్మణాలు: ఒక్కొక్కటి దేనికి ప్రసిద్ధి. బ్రాహ్మణాలు సంహితలపై గద్య వ్యాఖ్యానాలు; ప్రతి యజ్ఞాన్ని ఎలా, ఎందుకు చేయాలో చెబుతాయి; సూక్తాల నుంచి ఉపనిషత్తులకు వారధి.

బ్రాహ్మణం	వేదం	దేనికి గుర్తుంచుకోవాలి
ఐతరేయ	ఋగ్వేదం	రాజసూయం; శునశ్శేపుని కథ
కౌషీతకి (శాంఖాయన)	ఋగ్వేదం	ఐతరేయానికి అనుబంధం
తాండ్య (పంచవింశ, 25 భాగాలు)	సామవేదం	సోమయాగ విధులు
జైమినీయ	సామవేదం	తాత్విక చర్చలు, కథలు
ఛాందోగ్య	సామవేదం	దీని చివరి భాగమే ఛాందోగ్యోపనిషత్తు
తైత్తిరీయ	కృష్ణ యజుస్	వరాహ అవతారం ప్రస్తావన
శతపథ (100 అధ్యాయాలు)	శుక్ల యజుస్	అతి పెద్దది; విజ్ఞాన సర్వస్వం: వ్యవసాయం, వడ్డీ వ్యాపారం, మనువు జలప్రళయం
గోపథ	అథర్వవేదం	అథర్వవేదానికి ఉన్న ఏకైక బ్రాహ్మణం

నలుగురు ఋత్విక్కులు. శ్రౌత యజ్ఞం చేయడానికి యజమాని (యజ్ఞ కర్త) ఎంచుకునే పురోహితుడే ఋత్విక్కు.

ఋత్విక్కు	వేదం	యజ్ఞంలో పాత్ర
హోత (హోతృ)	ఋగ్వేదం	సూక్తాలు పఠించి, దేవతలను ఆహ్వానిస్తాడు
అధ్వర్యుడు	యజుర్వేదం	క్రియలు చేస్తాడు: వేదిక, అగ్ని, ఆహుతులు

ఋత్విక్కు	వేదం	యజ్ఞంలో పాత్ర
ఉద్గాత (ఉద్గాత్య)	సామవేదం	సామాలను గానం చేస్తాడు
బ్రహ్మ	అధర్వవేదం	మౌనంగా పర్యవేక్షిస్తాడు, పొరపాట్లు సరిదిద్దుతాడు

- పూర్తి సోమ యాగంలో ప్రతి ప్రధాన ఋత్విక్కుకూ ముగ్గురు సహాయకులు ఉంటారు; మొత్తం **16 ఋత్విక్కులు**: హోత బృందం (వైత్రావరుణుడు, అచ్చావాకుడు, గ్రావస్తుత్), అధ్వర్యుని బృందం (ప్రతిప్రస్థాత, నేష్ఠ, ఉన్నేత), ఉద్గాత బృందం (ప్రస్తోత, ప్రతిహర్త, సుబ్రహ్మణ్య), బ్రహ్మ బృందం (బ్రాహ్మణాచ్చంసి, **అగ్నిధ్రుడు**, పోత). యజ్ఞ విధానం కోసం HC-VD-03 చూడండి.

నాలుగు పొరల వివరణ.

- సంహిత**: మూల మంత్ర భాగం, వేద వృక్షానికి "బీజం"; ఆరాధనలో వాడేది.
- బ్రాహ్మణం**: ప్రతి కర్మను ఎలా, ఎందుకు చేయాలో చెప్పే గద్య కరదీపికలు, కథలతో సహా.
- ఆరణ్యకం**: గృహస్థ జీవితం ముగించిన వానప్రస్థుల కోసం "అరణ్య గ్రంథాలు"; కర్మ చేయడం నుంచి దాని అంతరార్థం వైపు మళ్లిస్తాయి; బ్రాహ్మణాల (కర్మకాండ), ఉపనిషత్తుల (జ్ఞానకాండ) మధ్య **వారధి**.
- ఉపనిషత్తు**: వేదానికి అంతం (వేదాంతం); బ్రహ్మం, ఆత్మ, మోక్షం గురించి. తత్వశాస్త్రం, ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం **ప్రధానంగా ఉపనిషత్తుల్లో** ఉంటాయి (2026లో అడిగారు). HC-VD-02 చూడండి.
- సూత్రాలు నాలుగు పొరల్లో ఒకటి కావు**: అవి తర్వాతి వేదాంగ సాహిత్యం.

ఆంధ్రప్రదేశ్ కోణం

- కృష్ణ యజుర్వేదం, తైత్తిరీయ శాఖ**ను ఎక్కువ తెలుగు వైదిక కుటుంబాలు అనుసరిస్తాయి, **ఆపస్తంబ** కల్పసూత్రాలతో పాటు; శుక్ల యజుర్వేద (కాణ్వ, మాధ్యందిన), ఋగ్వేద కుటుంబాలు తక్కువ.
- తిరుమల**: వైఖానస అర్చకులు వైఖానస కల్పసూత్రాన్ని అనుసరిస్తారు; ఇది కృష్ణ యజుర్వేద (తైత్తిరీయ) సంప్రదాయం. నాలుగు వేదాల పారాయణం నిత్య పూజలో భాగం; తితిదే **శ్రీ వేంకటేశ్వర వేద విశ్వవిద్యాలయం** (తిరుపతి, 2006), తిరుమల ధర్మగిరిలో ఎస్వీ వేద విజ్ఞాన పీఠం పాఠశాల నడుపుతోంది.
- కోనసీమ** (గోదావరి డెల్టా) ఘనపాఠులకు, వేద పఠన కుటుంబాలకు ప్రసిద్ధి.
- తెలుగు రూపాలు**: ఋగ్వేదము, యజుర్వేదము, సామవేదము, అధర్వణవేదము; ఋత్విక్కులు (హోత, అధ్వర్యుడు, ఉద్గాత, బ్రహ్మ).

తరచూ చేసే పొరపాట్లు

X "వేదాలు స్మృతి." ✓ అవి **శ్రుతి**; ఇతిహాసం, పురాణాలు స్మృతి.

X "ఉద్గాత ఋగ్వేదానికి చెందినవాడు." ✓ ఉద్గాత = **సామవేదం**; హోత = ఋగ్వేదం; అధ్వర్యుడు = యజుర్వేదం; బ్రహ్మ = అధర్వవేదం.

X "తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణం శుక్ల యజుర్వేదానిది." ✓ అది **కృష్ణ** యజుర్వేదానిది; **శతపథ** శుక్లానిది.

X "కాణ్వశాఖ ఋగ్వేదానిది" (కణ్వ ఋషులు 8వ మండలంలో ఉన్నారు). ✓ **కాణ్వశాఖ శుక్ల యజుర్వేదానిది**.

X "పవమాన మండలం 10వది." ✓ అది **9వది**; 10వ మండలంలో పురుష, నాసదీయ సూక్తాలు ఉన్నాయి.

X "గాయత్రికి 32 అక్షరాలు." ✓ **24**; 32 అనుష్టుప్ కు.

X "క్రమం: సంహిత, ఉపనిషత్తు, బ్రాహ్మణం, ఆరణ్యకం." ✓ సంహిత → బ్రాహ్మణం → ఆరణ్యకం → ఉపనిషత్తు.

X "త్రయి అంటే ఋక్, సామ, అథర్వ." ✓ ఋక్, యజుస్, సామ; అథర్వవేదాన్ని చేర్చలేదు.

X "యజుర్వేదానికి 21 శాఖలు." ✓ 101; 21 ఋగ్వేదం సంఖ్య.

X "శతపథ అత్యంత ప్రాచీన బ్రాహ్మణం" (కోర్సు పుస్తకం మాట). ✓ అది అతి పెద్దది, అత్యంత సమగ్రమైనది; ఐతరేయ, తాండ్య దానికంటే ప్రాచీనమైనవి.

X "తత్ త్వమ్ అసి ఛాందోగ్య బ్రాహ్మణంలో ఉంది" (కోర్సు పుస్తకం మాట). ✓ పరీక్షలో సమాధానం ఛాందోగ్యోపనిషత్తు; అది ఆ బ్రాహ్మణం చివరి భాగం.

X "సప్తసింధు నదులు గంగ, యమున, సరయూ" (కోర్సు పుస్తకం ఈ ఋగ్వేద నదులను పేర్కొంటుంది). ✓ సప్తసింధు = సింధు నది, దాని పంజాబ్ ఉపనదులు, సరస్వతి.

X "శుక్ల యజుర్వేదం పూర్తిగా పద్యరూపం" (కోర్సు పుస్తకం మాట). ✓ అందులో గద్య యజుస్సులూ ఉన్నాయి; దానిని "తెల్ల"దిగా చేసేది మంత్రాలను వివరణ నుంచి వేరుగా ఉంచడం.

త్వరిత పునశ్చరణ

- వేదం విద్ ధాతువు నుంచి (తెలుసుకోవడం); శ్రుతి, అపౌరుషేయం; త్రయి = ఋక్, యజుస్, సామ.
- తొలివేద కాలం క్రీ.పూ. 1500-1000 (ఋగ్వేదం ఒక్కటే ఆధారం); మలివేద కాలం క్రీ.పూ. 1000-600.
- పైలుడు-ఋక్, వైశంపాయనుడు-యజుస్, జైమిని-సామ, సుమంతుడు-అథర్వ.
- సంహిత → బ్రాహ్మణం → ఆరణ్యకం → ఉపనిషత్తు; కర్మకాండ = సంహిత + బ్రాహ్మణం; జ్ఞానకాండ = ఆరణ్యకం + ఉపనిషత్తు.
- హోత-ఋక్, అధ్వర్యుడు-యజుస్, ఉద్గాత-సామ, బ్రహ్మ-అథర్వ.
- ఐతరేయ (రాజసూయం), కౌషీతకి-ఋక్; శతపథ-శుక్ల యజుస్; తైత్తిరీయ (వరాహ)-కృష్ణ యజుస్; తాండ్య (సోమయాగం)-సామ; గోపథ-అథర్వ.
- కాణ్వ, మాధ్యందిన = శుక్ల యజుస్; తైత్తిరీయ = కృష్ణ యజుస్; శాకల = ఋక్; కౌఠుమ, రాణాయనీయ = సామ.
- శాఖలు: ఋక్ 21, యజుస్ 101, సామ 1,000, అథర్వ 9.
- ఋగ్వేదం: 10 మండలాలు, 1,028 సూక్తాలు; 9వది = పవమాన; వాలఖిల్య 8వ దానిలో; పురుష సూక్తం 10వ దానిలో.
- గాయత్రి: 24 అక్షరాలు, 3.62.10, విశ్వామిత్రుడు, సవితృ; అథర్వ = బ్రహ్మవేదం, అథర్వాంగిరసం.

2 ఉపనిషత్తులు, ఉపవేదాలు, వేదాంగాలు, 14 విద్యలు

ఉపనిషత్తులు వేదానికి తాత్విక అంతం (వేదాంతం); వీటిలో పది ప్రధానమైనవి, ఒక్కొక్కటి ఒక వేదానికి చెందినది; ఉపవేదాలు నాలుగు అనువర్తిత శాస్త్రాలు; ఆరు వేదాంగాలు వేదాన్ని చదివి వాడుకోవడానికి అవసరమైన సహాయక శాస్త్రాలు; వేదాలు + వేదాంగాలు + మరో నాలుగు కలిసి 14 విద్యలు.

ముఖ్య వాస్తవాలు

- ఉపనిషత్తు = "గురువు సమీపంలో కూర్చుని పొందే జ్ఞానం" (ఉప-ని-షద్); ప్రతి వేదంలో చివరి పాఠ, దాని జ్ఞానకాండ.
- వేదాంతం అనే పదానికి రెండు అర్థాలు: వేదాల ముగింపు, వేదాల సారం. వేదాల తత్వశాస్త్రం, ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం ప్రధానంగా ఉపనిషత్తుల్లో ఉంటాయి.
- సంఖ్య: సంప్రదాయం ప్రకారం 1,180 (ఒక్కో శాఖకు ఒకటి); ముక్తికోపనిషత్తు (శ్రీరాముడు హనుమంతునికి బోధించినది) 108 పేర్కొంటుంది; ప్రధాన ఉపనిషత్తులు 10 (దశోపనిషత్తులు); కొన్నిసార్లు 10 నుంచి 12 అని లెక్కిస్తారు.
- ముక్తిక 108 ఉపనిషత్తులు, వేదాల వారీగా:

వేదం	ముక్తికలో ఉపనిషత్తులు
ఋగ్వేదం	10 (అతి తక్కువ)
శుక్ల యజుర్వేదం	19
కృష్ణ యజుర్వేదం	32 (అత్యధికం)
సామవేదం	16
అథర్వవేదం	31

- పది ప్రధాన ఉపనిషత్తులు, వాటి వేదాలు:

ఉపనిషత్తు	వేదం	దేనికి గుర్తుంచుకోవాలి
ఈశ (ఈశావాస్యం)	శుక్ల యజుస్	వాజసనేయి సంహిత 40వ అధ్యాయం
కేన	సామ	"ఎవరిచేత?"; ఉమా హైమవతి
కఠ	కృష్ణ యజుస్	నచికేతుడు, యముడు
ప్రశ్న	అథర్వ	పిప్పలాదునికి ఆరు ప్రశ్నలు
ముండక	అథర్వ	సత్యమేవ జయతే
మాండూక్య	అథర్వ	ఓంకారం; అతి చిన్నది (12 మంత్రాలు)
తైత్తిరీయ	కృష్ణ యజుస్	పంచకోశాలు; మాతృదేవో భవ
ఐతరేయ	ఋక్	ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ
ఛాందోగ్య	సామ	తత్ త్వమ్ అసి
బృహదారణ్యక	శుక్ల యజుస్	అతి పెద్దది; యాజ్ఞవల్క్యుడు

- **నాలుగు మహావాక్యాలు** (ఒక్కో వేదానికి ఒకటి):

మహావాక్యం	అర్థం	ఉపనిషత్తు	వేదం
ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ	చైతన్యమే బ్రహ్మం	ఐతరేయ	ఋక్
అహం బ్రహ్మాస్మి	నేను బ్రహ్మాన్ని	బృహదారణ్యక	శుక్ల యజుస్
తత్ త్వమ్ అసి	అది నీవే	ఛాందోగ్య	సామ
అయమాత్మా బ్రహ్మ	ఈ ఆత్మయే బ్రహ్మం	మాండూక్య	అథర్వ

- **ఇతర ప్రసిద్ధ వాక్యాలు:**

వాక్యం	అర్థం	ఉపనిషత్తు
సత్యమేవ జయతే	సత్యమే జయిస్తుంది (భారత జాతీయ నినాదం)	ముండక
అసతోమా సద్గమయ ... తమసోమా జ్యోతిర్గమయ ... మృత్యోర్మా అమృతం గమయ	అసత్యం నుంచి సత్యానికి, చీకటి నుంచి వెలుగుకు, మృత్యువు నుంచి అమృతత్వానికి నడిపించు	బృహదారణ్యక
నేతి నేతి	"ఇది కాదు, ఇది కాదు" (బ్రహ్మం గురించి యాజ్ఞవల్క్యుడు)	బృహదారణ్యక
సత్యం వద, ధర్మం చర	సత్యం పలుకు, ధర్మం ఆచరించు	తైత్తిరీయ
మాత్మదేవో భవ, పితృదేవో భవ, ఆచార్యదేవో భవ, అతిథిదేవో భవ	తల్లి, తండ్రి, గురువు, అతిథిని దైవంగా భావించు	తైత్తిరీయ
తేన త్యక్తేన భుంజీథాః	త్యాగంతో అనుభవించు	ఈశ

- **శ్రుతి, స్మృతి:** వేదాలు శ్రుతి; మానవ సంప్రదాయం గుర్తుంచుకుని అందించిన జ్ఞానం **స్మృతి**. ఉపవేదాలు, వేదాంగాలు, సూత్రాలు, **స్మృతులు (ధర్మశాస్త్రాలు)** స్మృతి సాహిత్యానికి చెందినవి.
- **ఉపవేదాలు:** విష్ణు పురాణం **ఆయుర్వేదం**, ధనుర్వేదం, గాంధర్వవేదం, అర్థశాస్త్రం అని పేర్కొంటుంది; చరణవ్యూహం అర్థశాస్త్రానికి బదులు **స్థాపత్య (శిల్ప) వేదాన్ని** నాలుగోదిగా తీసుకుంటుంది.

ఉపవేదం	విషయం	వేదం (ఏపీపీఎస్సీకి)	ప్రవర్తకుడు / ప్రామాణిక గ్రంథాలు
ఆయుర్వేదం	వైద్యం, జీవిత విజ్ఞానం	ఋగ్వేదం	ధన్వంతరి; చరకుడు, సుశ్రుతుడు
ధనుర్వేదం	యుద్ధ శాస్త్రం	యజుర్వేదం	ధనుర్విధి, ద్రోణ విద్య, కోదండ మండనం
గాంధర్వవేదం	సంగీతం, కవితత్వం, నృత్యం	సామవేదం	భరతుని నాట్యశాస్త్రం
స్థాపత్యవేదం / అర్థశాస్త్రం	వాస్తుశిల్పం, శిల్పం; రాజనీతి	అథర్వవేదం	విశ్వకర్మ; నేడు వాస్తు

- **ఆయుర్వేదానికి 8 అంగాలు** (అష్టాంగ). **బృహత్ త్రయ** ("మహా మూడు") = **చరక సంహిత, సుశ్రుత సంహిత, అష్టాంగ హృదయం** (వాగ్భటుడు).
- **ఆరు వేదాంగాలు** ("వేదం యొక్క అంకాలు"): **శిక్ష** (ధ్వనిశాస్త్రం), **కల్పం** (కర్మ విధానం), **వ్యాకరణం**, **నిరుక్తం** (పద వ్యుత్పత్తి), **ఛందస్సు** (పద్య లక్షణం), **జ్యోతిషం** (ఖగోళశాస్త్రం, కాలం).
- **నిరుక్తం** (వేద పదాల అర్థాల నిఘంటువు) **యాస్కుడు** రాశాడు; ఇది **నిఘంటువు**పై వ్యాఖ్యానం.
- **ప్రాతిశాఖ్యం:** ఒక్కో శాఖ పదాలను, స్వరాలను, పఠనంలో వాటి సంధిని నిర్దేశించే గ్రంథం.
- **కల్పసూత్రాలు** నాలుగు రకాలు: **శ్రౌత, గృహ్య, ధర్మ, శుల్బ** (యజ్ఞవేదిక నిర్మాణం; **రేఖాగణితం** మొదటిసారి ఇక్కడే).
- **14 విద్యలు:**

సమూహం	సంఖ్య	సభ్యులు
వేదాలు	4	ఋక్, యజుస్, సామ, అథర్వ
వేదాంగాలు	6	శిక్ష, కల్పం, వ్యాకరణం, నిరుక్తం, ఛందస్సు, జ్యోతిషం
ఉపాంగాలు	4	పురాణం, న్యాయం, మీమాంస, ధర్మశాస్త్రం
మొత్తం	14	4 ఉపవేదాలు కలిపితే → 18 విద్యలు

- **ఐదవ వేదం:** ఏపీపీఎస్సీ కీ (2023) పురాణాలు (ఛాందోగ్యం చెప్పినట్లు ఇతిహాస-పురాణం).

వివరణ

ఉపనిషత్తులు ఏమి బోధిస్తాయి. బాహ్య కర్మకాండలు, బలుల నుంచి దృష్టిని మళ్లించి, మోక్షం అంతర్గత జ్ఞానం, ధ్యానం, ఆత్మవిచారణ ద్వారానే లభిస్తుందని చెబుతాయి. వీటి విషయం బ్రహ్మం (పరమాత్మ), ఆత్మ (జీవాత్మ), ఆ రెండింటి సంబంధం. **ఆది శంకరాచార్యులు** పది ప్రధాన ఉపనిషత్తులకు భాష్యాలు రాయడంతో వాటికి శాశ్వత ప్రామాణికత వచ్చింది. ఉపనిషత్తులు, భగవద్గీత, బాదరాయణుడు రచించిన **బ్రహ్మసూత్రాలు** కలిసి **ప్రస్థానత్రయం**; ప్రతి వేదాంత ఆచార్యుడూ (శంకరులు, రామానుజులు, మధ్వులు) వీటికి వ్యాఖ్యానం రాశాడు.

పది ఉపనిషత్తులు, ఒక్కోదానికి ఒక కథ లేదా భావన.

- **ఈశ (ఈశావాస్యం):** 18 మంత్రాలు; "ఇదంతా ఈశ్వరునితో నిండి ఉంది" అని ప్రారంభమై, "త్యాగంతో అనుభవించు; ఎవరి ధనాన్నీ ఆశించకు" (తేన త్యక్తేన భుంజీధాః) అంటుంది; ఫలాసక్తి లేకుండా కర్మ చేయాలని బోధిస్తుంది. ముక్తిక జాబితాలో మొదటిది.
- **కేన:** మొదటి పదం "ఎవరిచేత?" నుంచి పేరు వచ్చింది: మనస్సు, ప్రాణం, వాక్కు, కన్ను, చెవి ఎవరిచేత పనిచేస్తున్నాయి అని అడుగుతుంది. విజయగర్వంతో ఉన్న దేవతలు ఒక యక్షుని గుర్తించలేకపోతారు; అది బ్రహ్మమని **ఉమా హైమవతి** ఇంద్రునికి చెబుతుంది. ఇది సామవేదపు **తలవకార (జైమినీయ) బ్రాహ్మణంలో** భాగం; అందుకే దీనిని తలవకార ఉపనిషత్తు అని కూడా అంటారు.
- **కఠ (కఠోపనిషత్తు):** **వాజశ్రవసుడు** (ఉద్దాలక ఆరుణి, ఔద్దాలకి) తన సర్వస్వం దానం చేసే **విశ్వజిత్ యజ్ఞం** చేస్తాడు. ఆయన కుమారుడు **నచికేతుడు** "మృత్యువుకు ఇవ్వబడతాడు"; **యముని** ఇంటి ముందు **మూడు రాత్రులు** ఆహారం లేకుండా వేచి ఉండి **మూడు వరాలు** పొందుతాడు: తండ్రి మనశ్శాంతి, అగ్ని యజ్ఞ జ్ఞానం (అతని పేరిట **నచికేతాగ్ని**), మరణం తర్వాత ఏమి ఉంటుందనే రహస్యం. **రథం** ఉపమానం: ఆత్మ రథికుడు, శరీరం రథం, **బుద్ధి సారథి**, **మనస్సు కళ్లెం**, ఇంద్రియాలు గుర్రాలు.
- **ప్రశ్న:** ఆరుగురు జిజ్ఞాసువులు (సుకేశుడు, కబంధి కాత్యాయనుడు సహా) ఋషి **పిప్పలాదుని** వద్దకు వస్తారు; ఆయన వారిని తపస్సుతో **ఒక సంవత్సరం** తన దగ్గర ఉండమని, ఆ తర్వాతే ప్రాణం, ఓంకారం, ఆత్మలపై **ఆరు ప్రశ్నలు** అడగమని చెబుతాడు.
- **ముండక:** **అంగీరసుడు శౌనకునికి పరావిద్య** (ఉన్నత), **అపరావిద్య** (నిమ్న) అనే విద్యలను బోధిస్తాడు; నిమ్న విద్యలో నాలుగు వేదాలు, ఆరు వేదాంగాలు చేరతాయి. ఒకే చెట్టుపై **రెండు పక్షుల** ఉపమానం (3.1.1): ఒకటి పండు తింటుంది, మరొకటి చూస్తూ ఉంటుంది. భారత జాతీయ నినాదం **సత్యమేవ జయతే** దీని నుంచే.
- **మాండూక్య:** **అతి చిన్నది** (12 మంత్రాలు). **ఓంకారం** (అ-ఉ-మ), నాలుగు అవస్థలు: జాగ్రత్ (మెలకువ), స్వప్నం (కల), సుషుప్తి (గాఢ నిద్ర), తురీయం (నాలుగోది). శంకరుల గురువుకు గురువైన **గౌడపాదులు** దీనిపై కారికరాశారు.
- **తైత్తిరీయ:** తైత్తిరీయ ఆరణ్యకంలో భాగం; మూడు వల్లులు: **శిక్ష, బ్రహ్మనంద (ఆనంద), భృగు**. శిక్షావల్లిలో **చదువు ముగించిన శిష్యులకు ఆచార్యుడు** ఇచ్చే వీడ్కోలు ఉపదేశం: **సత్యం వద, ధర్మం చర, మాతృదేవో భవ, పితృదేవో భవ, ఆచార్యదేవో భవ, అతిథిదేవో భవ. పంచకోశాలు** (అన్నమయ, ప్రాణమయ, మనోమయ, విజ్ఞానమయ, ఆనందమయ). **భృగువు** తన తండ్రి **వరుణుని** నుంచి బ్రహ్మం ఆనందమని తెలుసుకుంటాడు.
- **ఐతరేయ:** మొదట ఆత్మ ఒక్కటే ఉండి **లోకాలను, మానవుని సృష్టించింది**; ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మతో ముగుస్తుంది.

- **ఛాందోగ్య:** ఉద్ధాలక ఆరుణి తన కుమారుడు శ్వేతకేతునికి తత్ త్వమ్ అసి బోధిస్తాడు (6వ అధ్యాయం, తొమ్మిది సార్లు; నీటిలో ఉప్పు, మర్రి విత్తనం ఉదాహరణలతో). ఇంకా ఉద్గీఢం (సామంలో ఓంకారం); తండ్రి ఎవరో తెలియదని నిజం చెప్పినందుకు గౌతమ ఋషి శిష్యునిగా స్వీకరించిన సత్యకామ జాబాలి; సనత్కుమారుని నుంచి నారదుడు నేర్చుకోవడం.
- **బృహదారణ్యక:** అతి పెద్దది; శతపథ బ్రాహ్మణానికి ముగింపు భాగం, కాబట్టి ఇది ఆరణ్యకమూ, ఉపనిషత్తూ. జనకుని సభలో యాజ్ఞవల్క్యుడు, గార్గితో, భార్య మైత్రేయితో ఆయన సంవాదాలు, నేతి నేతి, అసతో మా సద్గమయ ప్రార్థన.
- తరచూ చేర్చే మరో రెండు: శ్వేతాశ్వతర (కృష్ణ యజుస్, రుద్ర-శివునికి అంకితం), కౌషీతకి (ఋక్).
- **పది ఉపనిషత్తుల్లో వేదాల వారీ లెక్క: అథర్వ 3** (ప్రశ్న, ముండక, మాండూక్య), **కృష్ణ యజుస్ 2** (కఠ, తైత్తిరీయ), **శుక్ల యజుస్ 2** (ఈశ, బృహదారణ్యక), **సామ 2** (కేన, ఛాందోగ్య), **ఋక్ 1** (ఐతరేయ).

ఉపవేదాలు: వేద జ్ఞానానికి ఆచరణాత్మక వినియోగం. ఉపవేదాలు వేదాన్ని లౌకిక జీవితానికి (ఆరోగ్యం, యుద్ధం, సంగీతం, నిర్మాణం) అన్వయిస్తాయి; వేదాంగాలు వేదాన్నే కాపాడి, సరిగా ఉచ్చరించి, వాడుకునే సాధనాలు.

- **ఆయుర్వేదం** ("జీవిత విజ్ఞానం"): రెండు లక్ష్యాలు, **నివారణ** (స్వస్థస్య స్వాస్థ్యరక్షణమ్, ఆరోగ్యవంతుని ఆరోగ్యం కాపాడడం), **చికిత్స** (వ్యాధి పరిమోక్షం, రోగిని వ్యాధి నుంచి విముక్తుని చేయడం). సముద్ర మథనంలో అమృత కలశంతో ఉద్భవించిన, **విష్ణువు** అవతారంగా పరిగణించే **ధన్వంతరి** దీని మూలపురుషుడు. **పునర్వసు ఆత్రేయుడు అగ్నివేశునికి** బోధించాడు; అగ్నివేశుని గ్రంథాన్ని **చరకుడు** సవరించి చరక సంహితగా రూపొందించాడు; కశ్యపుడు మరో తొలి ఋషి.
- **బృహత్ త్రయ, వాటి రంగాలు:**

గ్రంథం	రచయిత	రంగం
చరక సంహిత	చరకుడు	కాయ చికిత్స (అంతర్గత వైద్యం)
సుశ్రుత సంహిత	సుశ్రుతుడు	శల్య (శస్త్రచికిత్స)
అష్టాంగ హృదయం	వాగ్భటుడు	రెండింటి సారం

- తర్వాతి **లఘు త్రయ** ("చిన్న మూడు"): **మాధవ నిదానం** (రోగ నిర్ధారణ), శార్దూ ధర సంహిత, భావప్రకాశం.
- **అష్టాంగ ఆయుర్వేదం (8 అంగాలు):** కాయ (సాధారణ వైద్యం), బాల (పిల్లలు), గ్రహ (మానసిక వ్యాధులు), ఊర్ధ్వాంగ లేదా శాలాక్య (కన్ను, చెవి, ముక్కు, గొంతు), శల్య (శస్త్రచికిత్స), దంష్ట్ర లేదా **అగద** (విషాలు, విరుగుడులు), జరా లేదా **రసాయన** (పునరుజ్జీవనం, దీర్ఘాయుష్షు), వృష లేదా వాజీకరణ (పుంసత్వం).
- **ధనుర్వేదం** విలువిద్య మాత్రమే కాదు, మొత్తం యుద్ధ శాస్త్రం: పౌర, సైనిక రక్షణ, యుద్ధ మ్యాపాలు, రాజనీతి. వేదాల్లోనే **అష్టి, వజ్రి, శతఘ్ని** వంటి ఆయుధాల పేర్లు ఉన్నాయి. ప్రాచీన గ్రంథాలు లభించవు; తర్వాతి కాలపు ప్రసిద్ధ గ్రంథాలు **ధనుర్విధి, ద్రోణ విద్య, కోదండ మండనం, ధనుర్వేద సంహిత**.
- **గాంధర్వవేదం** (సంగీతం, కవిత్వం, నృత్యం) **సామవేదం** నుంచి వచ్చింది, ఎందుకంటే సామవేద మంత్రాలు గానం చేసేవి. **36,000 శ్లోకాల** గాంధర్వవేదం ఒకప్పుడు ఉండేదని యామశాష్టక తంత్రం చెబుతుంది, అది ఇప్పుడు లభించదు; నేడు దీనిని **చతుష్షష్టి కళల్లో** (64 కళలు) భాగంగా అధ్యయనం చేస్తారు. భరతుని **నాట్యశాస్త్రానికి** ఇదే మూలం; దానినే **నాట్యవేదం** అంటారు.
- **స్థాపత్య (శిల్ప) వేదం:** వాస్తుశిల్పం, శిల్పం; **దేవాలయాలు, ఆరామాలు** (విశ్రాంతి గృహాలు, ఉద్యానాలు), **తటాకాలు** (చెరువులు, జలాశయాలు) రూపకల్పన. **విశ్వకర్మ** దీని ప్రవర్తకుడు; నేడు **వాస్తు** పేరుతో ప్రసిద్ధం. ప్రామాణిక గ్రంథాలు: మయమతం, మానసారం.

వేదాంగాలు: ఆరు అంగాలు. వేద పాఠాన్ని **కాపాడడం**, సరిగా **ఉచ్చరించడం**, యజ్ఞంలో సరిగా **వినియోగించడం** కోసం ఇవి ఏర్పడ్డాయి. పాణినీయ శిక్ష వేదాన్ని ఒక పురుషునిగా (వేద పురుషుడు) చిత్రిస్తుంది:

వేదాంగం	విషయం	వేదపురుషుని అంగం	ప్రామాణిక గ్రంథం / రచయిత
శిక్ష	ధ్వనిశాస్త్రం, స్వరం	ముక్కు	పాణినీయ శిక్ష; ప్రాతిశాఖ్యాలు
కల్పం	కర్మ విధులు	చేతులు	శ్రౌత, గృహ్య, ధర్మ, శుల్బ సూత్రాలు

వేదాంగం	విషయం	వేదపురుషుని అంగం	ప్రామాణిక గ్రంథం / రచయిత
వ్యాకరణం	వ్యాకరణం	నోరు	పాణిని అష్టాధ్యాయి
నిరుక్తం	పదాల అర్థం	చెవులు	యాస్కుని నిరుక్తం
ఛందస్సు	పద్య లక్షణం	పాదాలు	పింగళుని ఛందస్సూత్రం
జ్యోతిషం	కర్మలకు కాలం	కళ్ళు	లగధుని వేదాంగ జ్యోతిషం; గర్గుడు

- వేద సంరక్షణలో **శిక్షకు** మొదటి స్థానం: మంత్ర ఫలం, శక్తి సరైన స్వరంతో, తప్పు లేకుండా ఉచ్చరించడంపైనే ఆధారపడతాయి. పాణిని వ్యాకర్తగా ప్రసిద్ధుడైనా **పాణినీయ శిక్ష** శిక్షా గ్రంథమే.
- జ్యోతిషం ముహూర్తాన్ని** నిర్ణయిస్తుంది; తప్పు సమయంలో చేసిన కర్మ నిష్ఫలమని శాస్త్రం.
- ప్రాతిశాఖ్యాలు**, ఒక్కో శాఖకు ఒకటి: ఋక్ ప్రాతిశాఖ్యం (**శౌనకునిది** అంటారు), వాజసనేయ ప్రాతిశాఖ్యం (**కాత్యాయనుడు**), తైత్తిరీయ ప్రాతిశాఖ్యం, అథర్వ ప్రాతిశాఖ్యం. ఇవి శిక్షా శాస్త్రానికి చెందినవి.
- వ్యాకరణ త్రిమునులు**: **పాణిని** (అష్టాధ్యాయి), **కాత్యాయనుడు** (వార్తీకాలు), **పతంజలి** (మహాభాష్యం).

సూత్ర సాహిత్యం. పెద్ద నియమాలను కంఠస్థం చేసి మౌఖికంగా బోధించడానికి వీలుగా సూత్రాలు వాటిని అతి సంక్షిప్త గద్యంలో చెబుతాయి. వీటిలో **కల్పసూత్రాలు** ఎక్కువగా వాడుకలో ఉన్నాయి:

కల్పసూత్రం	విషయం
శ్రౌత	మూడు అగ్నులతో చేసే అశ్వమేధం , రాజసూయం వంటి పెద్ద యజ్ఞాలు
గృహ్య	ఇంటి కర్మలు: సంస్కారాలు (జననం, వివాహం, అంత్యక్రియలు), పంచ మహాయజ్ఞాలు
ధర్మ	వర్ణాశ్రమ విధులు, రాజధర్మం , ఆస్తి పంపకాలు, నేరాలు, శిక్షలు
శుల్బ	యజ్ఞవేదికల కొలతలు, నిర్మాణం; భారతదేశంలో తొలి రేఖాగణితం

- బౌధాయనుని** శుల్బసూత్రం అత్యంత ప్రాచీనమైనది; నేడు పైథాగరస్ సిద్ధాంతంగా పిలిచే నియమం అందులో ఉంది. ఆపస్తంబ, కాత్యాయన, మానవ శుల్బసూత్రాలు తర్వాతివి.

స్మృతులు, 14 విద్యలు.

- స్మృతులు** వేదం ఆధారంగా మనుషులు రచించిన ధర్మ సంహితలు; శ్రుతి తర్వాతి ప్రామాణికత వీటిదే. ధర్మాన్ని (విధులు, నిషేధాలు) క్రోడీకరించడమే లక్ష్యం కాబట్టి వీటిని **ధర్మశాస్త్రాలు** అంటారు; **మనుస్మృతి** అత్యంత ప్రసిద్ధం.
- 14 విద్యలు** (చతుర్దశ విద్యలు): 4 వేదాలు + 6 వేదాంగాలు + పురాణం, న్యాయం, మీమాంస, ధర్మశాస్త్రం. నాలుగు ఉపవేదాలు కలిపితే విష్ణు పురాణం పేర్కొన్నట్లు **18 విద్యలు** (అష్టాదశ విద్యలు). **ఆయుర్వేదం ఉపవేదం**, కాబట్టి అది 18లో ఉంటుంది, 14లో కాదు.
- మీమాంస సూత్రాలు జైమిని** రచన: యజ్ఞ కర్మలపై వేద విధులను (కర్మకాండ) అవి వ్యాఖ్యానిస్తాయి. **న్యాయసూత్రాలు గౌతముని** రచన.

ఆంధ్రప్రదేశ్ కోణం

- ఆంధ్ర దేవాలయాల్లో, ఇళ్లలో పూజ చివర పఠించే **మంత్రపుష్పం తైత్తిరీయ ఆరణ్యకం** (కృష్ణ యజుర్వేదం) నుంచి వచ్చింది; తైత్తిరీయ, మహానారాయణ ఉపనిషత్తులు ఉన్నది కూడా ఇదే ఆరణ్యకంలో. తెలుగు వేద విద్యార్థులు మొదట నేర్చుకునేది ఎక్కువగా తైత్తిరీయోపనిషత్తే.
- దైనందిన జీవితంలో జ్యోతిషం: ఉగాది** నాటి **పంచాంగ శ్రవణం**, తెలుగు పంచాంగం (తిథి, వారం, నక్షత్రం, యోగం, కరణం) జ్యోతిష అంగాన్ని కొనసాగిస్తాయి; ప్రతి ఆలయ కర్మకు సమయం (ముహూర్తం) ఇదే నిర్ణయిస్తుంది.

- **శ్రీ వేంకటేశ్వర వేద విశ్వవిద్యాలయం**, తిరుపతి (తిరిదే, 2006) వేదాలు, వేదాంగాలు, ఆగమాలు, ఉపవేదాలను కలిపి బోధిస్తుంది.
- **తెలుగు రూపాలు**: ఉపనిషత్తులు, వేదాంగములు, ఉపవేదములు; 14 విద్యలకు చతుర్దశ విద్యలు.

తరచూ చేసే పొరపాట్లు

X "తత్ త్వమ్ అసి కేన లేదా ఈశ ఉపనిషత్తులో ఉంది." ✓ అది **ఛాందోగ్యం**లో (సామవేదం).

X "ముండకోపనిషత్తు కృష్ణ యజుర్వేదానిది." ✓ **అథర్వవేదానిది**; కఠ, తైత్తిరీయ కృష్ణ యజుర్వేదానివి.

X "ఛాందోగ్యం ఋగ్వేదానిది." ✓ **సామవేదానిది**; ఐతరేయం ఋగ్వేదానిది.

X "ప్రధాన ఉపనిషత్తులు 18 (లేదా 108)." ✓ ప్రధానమైనవి **10**; ముక్తిక జాబితాలో 108; సంప్రదాయం ప్రకారం 1,180; 18 పురాణాల సంఖ్య.

X "ముక్తికలో అత్యధిక ఉపనిషత్తులు అథర్వవేదానివి." ✓ **కృష్ణ యజుర్వేదానివి** (32; అథర్వ 31). **పది** ప్రధాన ఉపనిషత్తుల్లో మాత్రం అథర్వవేదానిదే ముందంజ (3).

X "సత్యమేవ జయతే నాలుగు మహావాక్యాల్లో ఒకటి." ✓ అది భారత **జాతీయ నినాదం**, ముండకం నుంచి; మహావాక్యాలు ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ, అహం బ్రహ్మాస్మి, తత్ త్వమ్ అసి, అయమాత్మా బ్రహ్మ.

X "ధనుర్వేదం వాస్తుశిల్ప శాస్త్రం." ✓ ధనుర్వేదం = **యుద్ధ శాస్త్రం**; వాస్తుశిల్పం **స్థాపత్యవేదం** (విశ్వకర్మ).

X "గాంధర్వవేదం యజుర్వేదానికి చెందినది." ✓ **సామవేదానికి**; ధనుర్వేదం యజుర్వేదానికి.

X "నిరుక్తం పాణిని రాశాడు." ✓ **యాస్కుడు** రాశాడు; పాణిని అష్టాధ్యాయి (వ్యాకరణం) రాశాడు.

X "ఆయుర్వేదం 14 విద్యల్లో ఒకటి." ✓ అది **ఉపవేదం**; **18**లో మాత్రమే చేరుతుంది.

X "ఆయుర్వేదానికి 6 అంగాలు." ✓ **8** (అష్టాంగ ఆయుర్వేదం).

X "ఐతరేయుడు తొలి ఆయుర్వేద ఋషి" (కోర్పు పుస్తకం స్పెల్లింగ్). ✓ ఆ ఋషి **ఆత్రేయుడు** (పునర్వసు ఆత్రేయుడు), అగ్నివేషుని గురువు.

X "గాంధర్వవేదాన్ని జైమిని అభివృద్ధి చేశాడు" (కోర్పు పుస్తకం మాట). ✓ ప్రామాణిక ఆధారాలు దీనిని **భరతుడు**, నారదునితో జోడిస్తాయి; జైమిని **మీమాంస సూత్రాల** రచయిత.

X "నచికేతుడు తైత్తిరీయంలో యముని కలిశాడు." ✓ **కఠోపనిషత్తులో**.

త్వరిత పునశ్చరణ

- ఉపనిషత్తు = గురువు దగ్గర కూర్చోవడం; వేదాంతం = వేదాల ముగింపు, సారం.
- సంప్రదాయం 1,180; ముక్తికలో 108 (కృష్ణ యజుస్ 32 అత్యధికం, ఋక్ 10 అతి తక్కువ); ప్రధానమైనవి 10 (దశోపనిషత్తులు).

- అథర్వ: ప్రశ్న, ముండక, మాండాక్య, కృష్ణ యజుస్: కఠ, తైత్తిరీయ. శుక్ల యజుస్: ఈశ, బృహదారణ్యక. సామ: కేన, ఛాందోగ్య. ఋక్: ఐతరేయ.
- ప్రజ్ఞానం బ్రహ్మ (ఐతరేయ), అహం బ్రహ్మస్మి (బృహదారణ్యక), తత్ త్వమ్ అసి (ఛాందోగ్య), అయమాత్మా బ్రహ్మ (మాండాక్య).
- సత్యమేవ జయతే: ముండక. అసతో మా, నేతి నేతి: బృహదారణ్యక. సత్యం వద, మాత్మదేవో భవ: తైత్తిరీయ.
- ఉపవేదాలు: ఆయుర్వేదం-ఋక్, ధనుర్వేదం-యజుస్, గాంధర్వవేదం-సామ, స్థాపత్య/అర్థశాస్త్రం-అథర్వ; విష్ణు పురాణం అర్థశాస్త్రాన్ని పేర్కొంటుంది.
- బృహత్ త్రయి: చరక, సుశ్రుత, అష్టాంగ హృదయం (వాగ్భటుడు); ఆయుర్వేద ప్రవర్తకుడు ధన్వంతరి; స్థాపత్యం విశ్వకర్మ.
- వేదాంగాలు: శిక్ష, కల్పం, వ్యాకరణం, నిరుక్తం (యాస్కుడు), ఛందస్సు (పింగళుడు), జ్యోతిషం (లగధుడు; కళ్ళు).
- కల్పసూత్రాలు: శ్రౌత, గృహ్య, ధర్మ, శుల్బ (రేఖాగణితం, బౌద్ధాయనుడు).
- 14 విద్యలు = 4 వేదాలు + 6 వేదాంగాలు + పురాణం, న్యాయం, మీమాంస, ధర్మశాస్త్రం; +4 ఉపవేదాలు = 18.

3 యజ్ఞాలు, ఆశ్రమాలు, పురుషార్థాలు, సంస్కారాలు

వైదిక జీవితం యజ్ఞం, నాలుగు జీవన దశలు (ఆశ్రమాలు), నాలుగు లక్ష్యాలు (పురుషార్థాలు), గర్భధారణ నుంచి దహనం వరకు మనిషి జీవితంలోని ఘట్టాలను గుర్తించే పదహారు సంస్కారాల చుట్టూ నిర్మితమైంది.

ముఖ్య వాస్తవాలు

- **యజ్ఞం** అనే పదం **యజ్** ధాతువు నుంచి వచ్చింది; **యజ్** అంటే "పూజించడం": మంత్రాలతో పవిత్ర అగ్నిలో సమర్పించే ఆహుతి. యజ్ఞం చేయించే వ్యక్తి **యజమాని**, పురోహితులకు ఇచ్చే రుసుము **దక్షిణ**.
- **"యజ్ఞో వై విష్ణుః"**: యజ్ఞమే **విష్ణువు**. విశ్వ, నైతిక క్రమమైన **ఋతం**ను యజ్ఞం నిలబెడుతుందని విశ్వసించారు.
- **అగ్ని** ఆహుతులను (హవిస్సులు) యజ్ఞకుండం నుంచి దేవతలకు చేరుస్తాడు; అందుకే ఆయన **దేవతల పురోహితుడు**.
- **యజ్ఞ ద్రవ్యాలు**:
 - **చరు**: వండిన **అన్నం** హవిస్సు.
 - **పురోడాశం**: పెంకు మీద కాల్చిన బియ్యపు పిండి రొట్టె.
 - **ఆజ్యం**: ఆవు **నెయ్యి**, ప్రధాన ద్రవ ఆహుతి.
 - **సమిధలు**: అగ్నిని రగిలించే పవిత్ర కర్రలు.
 - **దర్భలు**: పవిత్ర గడ్డి, **10 రకాలు** (కుశ, కాశ, యవ, దూర్వ మొదలైనవి).
- **పంచ మహాయజ్ఞాలు** (ప్రతి **గృహస్థుడు** రోజూ చేసే ఐదు మహాయజ్ఞాలు):
 - **బ్రహ్మయజ్ఞం**: వేదాధ్యయనం, అధ్యాపనం (ఋషుల ఋణం తీర్చుకోవడం).
 - **దేవయజ్ఞం**: దేవతల కోసం అగ్నిలో ఆహుతులు (హోమం).
 - **పితృయజ్ఞం**: పితరుల కోసం తర్పణం, పిండ ప్రదానం.
 - **భూతయజ్ఞం** (బలి యజ్ఞం): జంతువులు, పక్షులు, ఇతర జీవులకు ఆహారం పెట్టడం.
 - **మనుష్యయజ్ఞం** (నృయజ్ఞం, అతిథి యజ్ఞం, పురుష యజ్ఞం అని కూడా): అతిథులకు ఆతిథ్యం (**అతిథి సత్కారం**).
- **ఋణత్రయం** (ప్రతి మనిషి పుట్టుకతో తెచ్చుకునే మూడు ఋణాలు): **ఋషులకు** (వేదాధ్యయనంతో తీరుతుంది), **దేవతలకు** (యజ్ఞంతో), **పితరులకు** (సంతానంతో).
- **రెండు రకాల వైదిక కర్మలు**: **గృహ్య** (ఇంటి కర్మలు, ఒకే గృహాగ్ని, గృహ్యసూత్రాల్లో బోధించినవి), **శ్రౌత** (మూడు అగ్నులు, పురోహితులతో చేసే పెద్ద కర్మలు, శ్రౌతసూత్రాల్లో బోధించినవి).
- **మూడు శ్రౌత అగ్నులు (త్రేతాగ్నులు)**: **గార్హపత్యాగ్ని** (పశ్చిమం, గుండ్రం, మిగతావాటిని దీని నుంచే వెలిగిస్తారు), **ఆహవనీయాగ్ని** (తూర్పు, చతురస్రం, దేవతలకు ఆహుతులు), **దక్షిణాగ్ని** (దక్షిణం, అర్ధచంద్రాకారం, పితరుల కోసం).
- **ప్రధాన పురోహితులు (ఋత్విక్కులు)**:

పురోహితుడు	వేదం	పని
హోత	ఋగ్వేదం	సూక్తాలు పఠించి దేవతలను ఆహ్వానిస్తాడు
అధ్వర్యుడు	యజుర్వేదం	వేదిక నిర్మించి క్రియలు చేస్తాడు
ఉద్గాత	సామవేదం	సామ గానం చేస్తాడు
బ్రహ్మ (ఋత్విక్కు)	అథర్వవేదం	మౌన పర్యవేక్షకుడు; పొరపాట్లు సరిదిద్దుతాడు
అగ్నిధుడు	(బ్రహ్మ బృందం)	బ్రహ్మకు సహాయకుడు ; హవిస్సులు సిద్ధం చేస్తాడు

- పూర్తి సోమయాగంలో **16 ఋత్విక్కులు** ఉంటారు (ప్రతి ప్రధాన పురోహితునికీ ముగ్గురు సహాయకులు).

• ప్రసిద్ధ యాగాలు, వాటి ప్రయోజనం:

యాగం	ప్రయోజనం	ఎవరు చేశారు
అశ్వమేధం	రాజకీయ ఆధిపత్యం, రాజ్య విస్తరణ	దశరథుడు, రాముడు, యుధిష్ఠిరుడు, సగరుడు
రాజసూయం	రాజు పట్టాభిషేకం; సార్వభౌమాధికారం ధృవీకరణ	యుధిష్ఠిరుడు (అక్కడే శిశుపాలుడు హతమయ్యాడు)
వాజపేయం	శక్తి, సంపద	సమ్రాట్ స్థాయికి ఎదిగే రాజులు
పుత్రకామేష్ఠి	పుత్ర సంతానం	దశరథుని కోసం ఋష్యశృంగుడు
విశ్వజిత్	యజమాని సర్వస్వం దానం చేసే ఏకైక యాగం	వాజశ్రవసుడు / ఉద్దాలకుడు (కరోపనిషత్తు)
సర్పయాగం	సర్పజాతిని నాశనం చేయడం	పరీక్షిత్తు మరణానికి ప్రతీకారంగా జనమేజయుడు

- **అవభృథ స్నానం:** యజ్ఞం లేదా ఉత్సవం చివరలో చేసే శుద్ధి స్నానం (బ్రహ్మాత్సవం చక్రస్నానంతో ముగుస్తుంది).
- దేవతలకు ఆహుతి ఇచ్చేటప్పుడు **స్వాహా**, పితరులకు ఇచ్చేటప్పుడు **స్వధా** అంటారు.
- **నాలుగు ఆశ్రమాలు** (ఒక్కొక్కటి సుమారు 25 ఏళ్లు): 1 **బ్రహ్మచర్యం** (విద్యార్థి, సుమారు 25 వరకు), 2 **గృహస్థాశ్రమం** (గృహస్థుడు, సుమారు 50 వరకు), 3 **వానప్రస్థం** (వనవాసి, సుమారు 75 వరకు), 4 **సన్యాసం** (త్యాగి, 75 తర్వాత). మిగతా మూడింటికి **గృహస్థాశ్రమమే పునాది**.
- **నాలుగు పురుషార్థాలు:** **ధర్మం** (సత్సృష్టి, కర్తవ్యం), **అర్థం** (సంపద, జీవనోపాధి), **కామం** (ధర్మానికి లోబడిన కోరిక, సుఖం), **మోక్షం** (పునర్జన్మ నుంచి విముక్తి). మొదటి మూడు = **త్రివర్గం**; నాలుగూ కలిపి = **చతుర్వర్గం**.
- **పదహారు సంస్కారాలు** (పోడశ సంస్కారాలు): పుట్టుకకు ముందు 3, తర్వాత బాల్యం, విద్య, వివాహం, మరణం (కింది పట్టిక). **గర్భాధానం** మొదటిది, **జాతకర్మ** పుట్టిన తర్వాత మొదటిది, **అంత్యేష్ఠి** చివరిది. గౌతమ ధర్మసూత్రం **40** సంస్కారాలను లెక్కిస్తుంది.
- **సప్తపది** (అగ్ని చుట్టూ ఏడు అడుగులు) **వివాహానికి** చెందినది.
- **అష్టవిధ వివాహాలు:** బ్రాహ్మ, దైవ, ఆర్ష, ప్రాజాపత్య (ఆమోదించినవి); ఆసుర, గాంధర్వ, రాక్షస, పైశాచ (నిషిద్ధమైనవి).
- **శకుంతల, దుష్కంతుడు** = **గాంధర్వ** వివాహం (పరస్పర ప్రేమ, కర్మకాండ లేదు).

పదహారు సంస్కారాలు

సం.	సంస్కారం	ఎప్పుడు	ఏమిటి
1	గర్భాధానం	గర్భధారణకు ముందు	సంతానం కోసం ప్రార్థన
2	పుంసవనం	గర్భం 3వ నెల	ఆరోగ్యవంతమైన (మగ) సంతానం కోసం
3	సీమంతోన్నయనం	4వ-8వ నెల	తల్లి పాపిడి తీయడం; రక్షణ
4	జాతకర్మ	పుట్టినప్పుడు	నాలుకపై తేనె, నెయ్యి; మంత్రాలు
5	నామకరణం	10వ-12వ రోజు (తరచూ 11వ రోజు)	పేరు పెట్టడం
6	నిష్క్రమణం	4వ నెల	మొదటిసారి బయటికి; సూర్యుని చూపడం
7	అన్నప్రాశన	6వ నెల	మొదటి ఘనాహారం (అన్నం)
8	చూడాకరణం (చౌలం)	1వ లేదా 3వ ఏడాది	మొదటి కేశఖండన (పుట్టువెంట్రుకలు)
9	కర్ణవేధ	3వ-5వ ఏడాది	చెవులు కుట్టడం
10	విద్యారంభం (అక్షరాభ్యాసం)	సుమారు 5వ ఏడాది	అక్షరాలు నేర్చుకోవడం

సం.	సంస్కారం	ఎప్పుడు	ఏమిటి
11	ఉపనయనం	8 / 11 / 12 ఏళ్లు	యజ్ఞోపవీతం, గాయత్రి; "రెండో జన్మ"
12	వేదారంభం	ఉపనయనం తర్వాత	వేదాధ్యయనం ప్రారంభం
13	కేశాంతం (గోదానం)	సుమారు 16 ఏళ్లు	మొదటి క్షౌరం
14	సమావర్తనం	చదువు ముగింపు	గురుదక్షిణ, స్నానం; స్నాతకుడు అవుతాడు
15	వివాహం	పెళ్లి	కన్యాదానం, పాణిగ్రహణం, సప్తపది
16	అంత్యేష్టి	మరణం	దహనం; "చివరి యజ్ఞం"

గ్రంథాల మధ్య జాబితాలు మారుతాయి (కొన్ని వివాహ సంబంధిత కర్మలను చేరుస్తాయి, కొన్ని కర్ణవేధను వదిలేస్తాయి); పైన ఇచ్చిన 16 సాధారణ జాబితా.

వివరణ

యజ్ఞం ఎందుకు. యజ్ఞం మనుషులను, దేవతలను కలుపుతుంది. దాని లక్ష్యాలు: **దైవానుగ్రహం, ఐహిక ప్రయోజనాలు** (సంపద, ఆరోగ్యం, పుత్రులు, దీర్ఘాయుష్షు), **స్వర్గ ప్రాప్తి**, ఫలాపేక్ష లేకుండా చేస్తే **లోక కళ్యాణం**. ఫలం ఆశించి చేసే కర్మను ఫలాపేక్షిత కర్మ అంటారు.

యజ్ఞ దశలు (క్రమంలో).

దశ	ఏం జరుగుతుంది
ప్రత్యగ్రహణం	యజ్ఞానికి ముందు రోజు : యజమాని, భార్య అగ్నిని సిద్ధం చేసి వ్రతాలు (సత్యవ్రతం) స్వీకరిస్తారు
వరణం	మరుసటి రోజు: ఋత్విక్కులు తమకు కేటాయించిన స్థానాల్లో కూర్చుంటారు
ప్రణీత	ఆహవనీయాగ్ని పక్కన పవిత్ర జలం; అసురులను దూరంగా ఉంచుతుంది (శతపథ బ్రాహ్మణం)
దేవతాహ్వానం	హోత ఋగ్వేద మంత్రాలతో దేవతలను ఆహ్వానిస్తాడు
ప్రయాజం	ఐదు నెయ్యి ఆహుతులు: సమిత్, తనూనపాత్, ఇడా, బర్హి, స్వాహాకారం
ఆజ్యభాగం	అగ్ని, సోమలకు నెయ్యి భాగం
ఉపాంశుయాగం	పురోడాశం వంటి ప్రధాన ఆహుతులు
స్విష్టకృత్తు	అగ్ని-స్విష్టకృత్తుకు ఆహుతి
అనుయాజం	ముగ్గురికి ముగింపు ఆహుతి: బర్హి, నరాశంస , అగ్ని-స్విష్టకృత్తు
హవిర్భక్షణ	యజమాని, ఋత్విక్కులు మిగిలిన పురోడాశాన్ని ప్రసాదంగా తింటారు; ఇది లేకుండా యజ్ఞం పూర్తి కాదు
సమిష్టి హోమం	వచ్చిన దేవతలందరినీ తృప్తిపరిచి వీడ్కోలు చెప్పే చివరి హోమం

రోజూ ఐదు యజ్ఞాలు ఎందుకు. గృహస్థుడు రోజువారీ పనిలో ఐదు చోట్ల (పొయ్యి, తిరగలి, చీపురు, రోలు-రోకలి, నీటి కుండ: పంచసూన) తెలియకుండానే చిన్న ప్రాణులను హింసిస్తాడని మనువు చెబుతాడు. పంచ మహాయజ్ఞాలు దానికి ప్రాయశ్చిత్తం; దేవతలు, ఋషులు, పితరులు, ఇతర జీవులు, తోటి మనుషులతో గృహస్థుని సమతుల్యంలో ఉంచుతాయి. ఇవి చిన్నవి, రోజువారీవి, ఇంట్లో చేసేవి; శ్రేత కర్మలు కావు.

నిత్య, నైమిత్తిక, కామ్య. ప్రతిరోజూ తప్పకుండా చేసే విధులు **నిత్య కర్మలు** (సంధ్యావందనం, పంచ మహాయజ్ఞాలు); ప్రత్యేక సందర్భాల్లో చేసేవి **నైమిత్తికం**; కోరిన ఫలం కోసం చేసేవి **కామ్యం**. ఉదయం, సాయంత్రం గాయత్రీ జపంతో, సూర్యునికి **అర్ఘ్యం**

(నీరు) సమర్పించే ప్రార్థన **సంధ్యావందనం** రోజువారీ నిత్య కర్మ; ఇది పదహారు సంస్కారాల్లో ఒకటి **కాదు**. ప్రతి సంధ్యలో **మందేహులు** అనే అసురులు సూర్యునిపై దాడి చేస్తారని, ద్విజాలు ఇచ్చే అర్ఘ్యం వారిని తరిమికొడుతుందని పురాణాలు చెబుతాయి.

21 వైదిక యజ్ఞాలు: ఏడేసి చొప్పున మూడు సమూహాలు.

సమూహం	అగ్ని	ఏడు (కోర్పు పుస్తకం జాబితా)
7 పాకయజ్ఞాలు	గృహ్య, ఒకే అగ్ని	ఔపాసనం, స్థాలీపాకం, వైశ్వదేవం, అష్టక, మాసశ్రాద్ధం, సర్వబలి, ఈశానబలి
7 హవిర్యాగాలు	శ్రౌత, మూడు అగ్నులు	అగ్నిహోత్రం, దర్శ-పూర్ణమాసాలు , ఆగ్రయణం, చాతుర్మాస్యం, పిండ పితృయజ్ఞం, నిరూఢ పశుబంధం, సౌత్రామణి
7 సోమసంస్థలు	శ్రౌత, సోమం	అగ్నిష్టోమం , అత్యగ్నిష్టోమం, ఉక్ల్యం, అతిరాత్రం, ఆప్తోర్యామం, వాజపేయం , పౌండరీకం

- జాబితాలు మారుతాయి: గౌతముడు పాకయజ్ఞాలను అష్టక, పార్వణ, శ్రాద్ధం, శ్రావణి, ఆగ్రహాయణి, చైత్రి, ఆశ్వయుజి అని ఇస్తాడు; చాలా హవిర్యాగ జాబితాలు పిండ పితృయజ్ఞానికి బదులు **అగ్నిహోత్రం** (మూడు అగ్నుల స్థాపన)తో మొదలవుతాయి; సాధారణ సోమ జాబితాలో పుస్తకం చెప్పే పౌండరీకం స్థానంలో **షోడశి** ఉంటుంది.
- అగ్నిహోత్రం**: ఉదయం, సాయంత్రం రోజూ పాలతో చేసే ఆహుతి; మూడు అగ్నులను నిలుపుకునేవాడు ఆహితాగ్ని.
- దర్శ-పూర్ణమాసాలు**: అమావాస్య, పౌర్ణమి ఆహుతులు; అన్ని ఇష్టలకూ నమూనా. **చాతుర్మాస్యం**: ప్రతి నాలుగు నెలలకు ఋతు ఆహుతులు.
- అగ్నిచయనం**: తరచూ డేగ (శ్వేన) ఆకారంలో ఇటుకలతో పెద్ద అగ్నివేదిక నిర్మించి సోమయాగంతో చేసేది.

గొప్ప రాజ యాగాలు.

- రాజసూయం**: రాజు పట్టాభిషేకం; పాచికల ఆట, అభిషేకం ఇందులో భాగం. యుధిష్ఠిరుని రాజసూయమే జూదానికి, వనవాసానికి దారి తీసింది.
- వాజపేయం**: యజమాని గెలిచే రథ పందెం ఉన్న సోమయాగం; రాజును సమ్రాట్ స్థాయికి పెంచుతుంది.
- అశ్వమేధం**: కాపలాతో ఒక గుర్రం ఏడాది పాటు తిరుగుతుంది; అది దాటిన రాజ్యాల రాజులు లొంగాలి లేదా యుద్ధం చేయాలి. సగరుని గుర్రాన్ని **ఇంద్రుడు** దొంగిలించి కపిలుడు అనే ముని ఆశ్రమం దగ్గర దాచాడు. చారిత్రక రాజులు: పుష్యమిత్ర శుంగుడు, సముద్రగుప్తుడు, మొదటి పులకేశి.
- సర్వయాగం**: తన తండ్రిని తక్షకుడు చంపినందుకు పరీక్షిత్తు కుమారుడు **జనమేజయుడు** సర్పాలన్నింటినీ నాశనం చేయాలని సంకల్పించాడు; **అస్తీకుడు** దానిని ఆపాడు.
- దక్షుడు చేసిన యజ్ఞం** (భాగవతంలో బృహస్పతిసవం): శివుడు, సతిని ఆహ్వానించలేదు; సతి దేహత్యాగం చేస్తుంది; వీరభద్రుడు యజ్ఞాన్ని ధ్వంసం చేస్తాడు.

ఆశ్రమాలు: ఒక్కో దశ విధులు.

- బ్రహ్మచర్యం ఉపనయనంతో** మొదలవుతుంది. విద్యార్థి గురువు దగ్గర (గురుకులం) ఉండి వేదాధ్యయనం చేస్తాడు, గురువుకు సేవ (గురు శుశ్రూష), **ఇంద్రియనిగ్రహం**, భిక్షాటన (భిక్ష), పెద్దలను గౌరవించడం. వైశ్వికబ్రహ్మచారి జీవితాంతం విద్యార్థిగానే ఉంటాడు; ఉపకుర్వాణుడు పెళ్లి కోసం ఇంటికి తిరిగి వస్తాడు. ఇది **సమావర్తనంతో** ముగుస్తుంది.
- గృహస్థాశ్రమం వివాహంతో** మొదలవుతుంది. అన్ని జీవులు గాలి మీద బతికినట్లు మిగతా మూడు ఆశ్రమాలు దీని మీదే ఆధారపడతాయి (మనువు). విధులు: **ఏకపత్నీవ్రతం**, తల్లిదండ్రుల సేవ, **అతిథి సత్కారం**, **ధర్మసంతానం** (పిల్లలను ధర్మబద్ధంగా పెంచడం), వేదలకు సాయం; ధర్మానికి లోబడి అర్థం సంపాదించడం, కామం అనుభవించడం; ఋణాలు తీర్చడం, పంచ మహాయజ్ఞాలు చేయడం.
- వానప్రస్థం పరివర్తన దశ**: గృహస్థుడు బాధ్యతలను తర్వాతి తరానికి అప్పగించి, **అర్థం**, **కామం** నుంచి క్రమంగా వైదొలగుతాడు; భార్యతో లేదా ఒంటరిగా అడవిలో **కందమూలాలు** తింటూ **జపం**, **తపస్సు**, **ధ్యానం** చేస్తాడు; సన్యాసానికి, మోక్షానికి సిద్ధమవుతాడు.

- **సన్యాసం** అంటే **సర్వసంగ పరిత్యాగం**: ఇల్లు, అగ్ని, ఆస్తి, కర్మలను వదిలేయడం. సన్యాసి కామక్రోధాలను జయించి, భార్య బాధ్యతను పిల్లలకు అప్పగించి, ధర్మప్రబోధం, లోకోద్ధరణ చేస్తూ **మోక్షాన్ని** వెతుకుతాడు. దండం (దండ), కమండలం ధరిస్తాడు. కొన్ని పురాణాలు (అగ్ని, గరుడ) నాలుగో దశను **యతి** అంటాయి.
- **జాబాల ఉపనిషత్తు** నాలుగు ఆశ్రమాలనూ పేర్కొని, గాఢమైన వైరాగ్యం ఉన్నవారు ఏ దశ నుంచైనా సన్యాసం తీసుకోవచ్చని అనుమతిస్తుంది.

పురుషార్థాలు, కర్మ.

లక్ష్యం	అర్థం	ప్రామాణిక గ్రంథం
ధర్మం	సత్సవర్తన, కర్తవ్యం	ధర్మశాస్త్రాలు (మనుస్మృతి)
అర్థం	సంపద, కీర్తి, జీవనోపాధి, రాజనీతి	కౌటిల్యుని అర్థశాస్త్రం
కామం	కోరిక, సుఖం, కళలు	వాత్స్యాయనుని కామసూత్రం (64 కళలు)
మోక్షం	పునర్జన్మ నుంచి విముక్తి	ఉపనిషత్తులు, దర్శనాలు

- మిగతా రెండింటికీ ధర్మమే దారి చూపుతుంది: ధర్మానికి లోబడి సంపాదించిన ధనం, అనుభవించిన సుఖం మంచివి. విద్యార్థి ధర్మం నేర్చుకుంటాడు, గృహస్థుడు ధర్మానికి లోబడి అర్థకామాలను సాధిస్తాడు, వానప్రస్థుడు, సన్యాసి మోక్షం వైపు మళ్లుతారు.
- **కర్మసిద్ధాంతం**: తన కర్మల వల్ల వచ్చే **పుణ్యం**, **పాపం** కర్మఫలాలను ఇస్తాయి; అవే భవిష్యత్తును, తర్వాతి జన్మలను నిర్ణయిస్తాయి; ప్రతి వ్యక్తి తన విధిని తానే రూపొందించుకుంటాడు.

ఋణాలు: సంప్రదాయ మూడు, కోర్పు పుస్తకం చెప్పే ఆరు.

ఋణం	ఎలా తీరుతుంది
పితృ ఋణం	శ్రాధం, పితృ కర్మలు (సంప్రదాయంగా సంతానంతో)
మాతృ ఋణం	పూర్తిగా ఎప్పటికీ తీరదు; తల్లికి ఎప్పుడూ ఋణపడి ఉంటాం
దైవ ఋణం	యజ్ఞాలు, హోమాలు
గురు ఋణం	నేర్చుకున్న జ్ఞానాన్ని సద్వినియోగం చేసి సమర్థుడైన శిష్యునికి అందించడం
ఋషి ఋణం	పుస్తకం: సన్యాసులను, ఋషులను గౌరవించి సేవించడం (సంప్రదాయంగా వేదాధ్యయనం)
మనుష్య ఋణం	సమాజానికి సేవ

- పుస్తకం **భూత ఋణాన్ని** కూడా చేరుస్తుంది; అది భూతయజ్ఞంతో తీరుతుంది.

ముఖ్య సంస్కారాలు వివరంగా.

- **పుంసవనం** గర్భం తొలి నెలల్లో, **సీమంతోన్నయనం** మధ్య లేదా చివరి నెలల్లో.
- **జాతకర్మ పుట్టిన తర్వాత మొదటి సంస్కారం. చూడాకరణం** (చౌలం; తెలుగులో పుట్టువెంట్రుకలు) మొదటిసారి వెంట్రుకలు తీయడం, 1వ లేదా 3వ ఏడాదిలో.
- **ఉపనయనం** (గురువు "దగ్గరికి తీసుకెళ్లడం"): బాలుడు యజ్ఞోపవీతం, **గాయత్రీ (సావిత్రీ) మంత్రం** పొంది **ద్విజాడు** అవుతాడు, **బ్రహ్మచర్యంలో** ప్రవేశిస్తాడు. మనువు చెప్పిన వయస్సులు: బ్రాహ్మణుడు **8**, క్షత్రియుడు **11**, వైశ్యుడు **12** (గర్భధారణ నుంచి లెక్క). దీని తర్వాత **వేదారంభం**.
- **సమావర్తనం**: గురువు అనుమతితో విద్యార్థి **గురుదక్షిణ** సమర్పించి ఇంటికి తిరిగి వస్తాడు; నేటి స్నాతకోత్సవం లాంటిది.
- **వివాహం** బ్రహ్మచర్యం నుంచి **గృహస్థాశ్రమంలోకి** తీసుకెళ్తుంది: కన్యాదానం (తండ్రి వధువును ఇవ్వడం), **పాణిగ్రహణం** (చేయి పట్టుకోవడం), **అగ్ని ప్రదక్షిణ, సప్తపది** (ఏడు అడుగులు; ఏడో అడుగుతో వివాహం పూర్తి), ధ్రువ, అరుంధతి దర్శనం (ధ్రువ నక్షత్రం, పతివ్రత నక్షత్రం).

- **అంత్యస్థి:** గృహగ్నితో దహనం; తర్వాత అశౌచ దినాలు (ఆశౌచం), **సపిండికరణం** (మృతుని పితరులతో కలపడం, సాధారణంగా 12వ రోజు), నెలవారీ, ఏటా శ్రాద్ధం.

అష్టవిధ వివాహాలు.

రూపం	ఎలా	ఆమోదమా?
బ్రాహ్మ	సత్పువర్తన గల విద్వాంసునికి ఏమీ తీసుకోకుండా కుమార్తెను ఇవ్వడం	ఉత్తమం
దైవ	యజ్ఞం చేయించే పురోహితునికి ఇవ్వడం	ఆమోదం
ఆర్ష	ఒక ఆవు, ఒక ఎద్దు తీసుకుని ఇవ్వడం	ఆమోదం
ప్రాజాపత్య	"కలిసి ధర్మం ఆచరించండి" అనే ఆశీర్వాదంతో ఇవ్వడం	ఆమోదం
ఆసుర	వధువు కుటుంబానికి కన్యాశుల్కం చెల్లించడం	నిషిద్ధం
గాంధర్వ	పరస్పర ప్రేమ, సమ్మతి (శకుంతల-దుష్వంతుడు)	పురోహితులకు నిషిద్ధం; క్షత్రియులకు అనుమతి
రాక్షస	బలవంతంగా అపహరించడం (కృష్ణ-రుక్మిణి ఉదాహరణగా చెబుతారు)	నిషిద్ధం
పైశాచ	నిద్రలో లేదా మత్తులో ఉన్న కన్యను తీసుకోవడం	అధమం

ఆంధ్రప్రదేశ్ కోణం

- **తెలుగు పెళ్లి కర్మలు** వివాహ సంస్కారాన్నే అనుసరిస్తాయి: **కన్యాదానం, జీలకర్ర-బెల్లం** (ఒకరి తలపై మరొకరు ఉంచడం), **మాంగల్యధారణ** (మంగళసూత్రం కట్టడం), **తలంబ్రాలు** (పసుపు కలిపిన బియ్యం పోయడం), **సప్తపది, అరుంధతీ దర్శనం**.
- **అక్షరాభ్యాసం** (విద్యారంభం) సాధారణంగా వసంత పంచమి లేదా విజయదశమి నాడు ఆలయాల్లో సరస్వతి, వినాయకుల పూజ తర్వాత చేస్తారు; **అన్నప్రాశన**, పుట్టువెంట్రుకలు (మొదటి కేళిఖండన) తరచూ మొక్కుబడిగా ఆలయాల్లో చేస్తారు. **తిరుమలలో కళ్యాణకట్ట** వద్ద తలనీలాలు సమర్పిస్తారు.
- తెలుగు వైదిక కుటుంబాలు కర్మలు, విద్య నుంచి వచ్చిన బిరుదులు కలిగి ఉంటాయి: **సోమయాజులు / సోమయాజి** (సోమయాగం చేసినవారు), **వాజపేయయాజులు** (వాజపేయం చేసినవారు), **అవధాని, ఘనపాఠి** (వేద పఠనంలో నిష్ణాతులు), **దీక్షితులు** (యజ్ఞ దీక్ష తీసుకున్నవారు). గోదావరి డెల్టాలోని కోనసీమ ఈ సంప్రదాయానికి ప్రసిద్ధి.
- **శ్రీ వేంకటేశ్వర వేద విశ్వవిద్యాలయం**, తిరుపతి (తితిదే సహకారంతో), తితిదే వేద పాఠశాలలు వేదం, శ్రౌత, ఆగమ కర్మలను బోధిస్తాయి.

తరచూ చేసే పొరపాట్లు

X "మూడో ఆశ్రమం సన్యాసం." ✓ మూడోది **వానప్రస్థం**; సన్యాసం నాలుగోది.

X "సప్తపది ఉపనయనంలో భాగం." ✓ సప్తపది **వివాహానికి** చెందినది.

X "దశరథుని పుత్రకామేష్ఠిని వశిష్ఠుడు చేయించాడు." ✓ **ఋష్యశృంగుడు** చేయించాడు (వశిష్ఠుడు కుల పురోహితుడు).

X "పరీక్షిత్తు సర్పయాగం చేశాడు." ✓ ఆయన కుమారుడు **జనమేజయుడు** చేశాడు; పరీక్షిత్తు తక్షకుని కాటుతో మరణించాడు.

X "విశ్వజిత్ యాగం శత్రువులపై విజయం కోసం." ✓ అందులో యజమాని తన **సర్వస్వం దానం చేస్తాడు**; ఇది **కఠోపనిషత్తు** ప్రారంభంలో వస్తుంది.

X "హోత సామవేదానికి చెందినవాడు." ✓ హోత = **ఋగ్వేదం**; ఉద్ధాత = సామవేదం; అధ్వర్యుడు = యజుర్వేదం; బ్రహ్మ = అథర్వవేదం; అగ్నిధ్రుడు బ్రహ్మకు సహాయకుడు.

X "దేవతలకు ఆహుతులు గార్హపత్యాగ్నిలో వేస్తారు." ✓ **ఆహవనీయాగ్నిలో** (తూర్పు); ప్రణీత జలం కూడా దాని పక్కనే.

X "దర్శ-పూర్ణమాసాలు పాకయజ్ఞం." ✓ అది **హవిర్యాగం**; ఔషాసనం, సర్పబలి, ఈశానబలి పాకయజ్ఞాలు.

X "మనుష్యయజ్ఞం అంటే యుద్ధవిద్య అభ్యాసం." ✓ అది **అతిథి సత్కారం**; జంతువులు, పక్షులకు ఆహారం **భూతయజ్ఞం**.

X "సంధ్యావందనం పదహారు సంస్కారాల్లో ఒకటి." ✓ అది రోజువారీ **నిత్య కర్మ**.

X "వానప్రస్థం / సన్యాసం 15వ సంస్కారం" (కోర్సు పుస్తకం జాబితా). ✓ అవి **ఆశ్రమాలు**; ప్రామాణిక పదహారు జాబితాల్లో **కేశాంతం** ఉంటుంది, **వివాహం**, **అంత్యేష్టి** లెక్కలో ఉంటాయి.

X "ఋషి ఋణం సన్యాసులను సేవించడంతో తీరుతుంది" (కోర్సు పుస్తకం). ✓ సంప్రదాయంగా **మూడు** ఋణాలు: ఋషులకు (వేదాధ్యయనం), దేవతలకు (యజ్ఞం), పితరులకు (సంతానం).

X "శకుంతల-దుష్కంతుల వివాహం దైవ వివాహం." ✓ అది **గాంధర్వ**; దైవం అంటే యజ్ఞ పురోహితునికి కుమార్తెను ఇవ్వడం.

X "64 కళలను అర్థశాస్త్రం వర్ణిస్తుంది." ✓ వాత్సాయనుని **కామసూత్రం** వర్ణిస్తుంది.

త్వరిత పునశ్చరణ

- యజ్ఞం యజ్ఞే ధాతువు నుంచి (పూజించడం); యజ్ఞో వై విష్ణుః; అగ్ని = దేవతల పురోహితుడు; చరు (అన్నం), పురోడాశం (రొట్టె), ఆజ్యం (నెయ్యి).
- పంచ మహాయజ్ఞాలు: బ్రహ్మ (అధ్యయనం), దేవ (హోమం), పితృ (తర్పణం), భూత (బలి), మనుష్య (అతిథులు).
- ఋణాశ్రయం: ఋషులు, దేవతలు, పితరులు. అగ్నులు: గార్హపత్యం (పశ్చిమం), ఆహవనీయం (తూర్పు), దక్షిణాగ్ని (దక్షిణం).
- హోత-ఋక్, అధ్వర్యుడు-యజుస్, ఉద్ధాత-సామ, బ్రహ్మ-అథర్వ; అగ్నిధ్రుడు బ్రహ్మకు సహాయకుడు; 16 ఋత్విక్కులు.
- వ్రతగ్రహణం → వరణం → దేవతాహ్వానం → ప్రయాజం (5) → ఆజ్యభాగం → ఉపాంశు → స్విష్టకృత్తు → అనుయాజం.
- పాక: ఔషాసనం; హవిర్: అగ్నిహోత్రం, దర్శ-పూర్ణమాసాలు, సౌత్రామణి; సోమ: అగ్నిష్టోమం, వాజపేయం.
- పుత్రకామేష్ఠి: ఋష్యశృంగుడు; సర్పయాగం: జనమేజయుడు; విశ్వజిత్: సర్వస్వ దానం (కరోపనిషత్తు).
- ఆశ్రమాలు 25/50/75: బ్రహ్మచర్యం, గృహస్థాశ్రమం (పునాది), వానప్రస్థం (3వది), సన్యాసం.
- పురుషార్థాలు: ధర్మం, అర్థం, కామం, మోక్షం; త్రివర్గం = మొదటి మూడు.
- 16 సంస్కారాలు: గర్భాధానం మొదటిది, పుట్టిన తర్వాత జాతకర్మ మొదటిది, ఉపనయనం 11వది, అంత్యేష్టి చివరిది; సప్తపది వివాహంలో.